

İBN RÜŞEYD VE ER-RİHLETÜ'L- HİCÂZİYYE'Sİ

Dr. Öğretim Üyesi Ömer ELBEYLİ¹

GİRİŞ

İbn Rüşeyd lakabıyla meşhur Muhammed b. Ömer es-Sebtî (ö. 721/1321), muhaddis, fakîh, Seyyâh ve ediptir. 657 (Mayıs 1259) yılında Sebte'de doğmuştur. Bölgenin meşhur âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. 683'te (1284) hac yolculuğuna çıkmıştır. Önce Tunus'a gitmiş, oradan İskenderiye'ye geçerek burada bir yıl kalmıştır. Kahire ve Dımaşk'ı da ziyaret etmiştir. Hac farizasını yerine getirmeden önce ve getirdikten sonra Medine'ye uğramıştır. Dönüş yolunda tekrar Mısır'a geçmiş ve burada bir yıl kadar kalmıştır. Kahire, İskenderiye ve Tunus'ta gidiş yolunda görüşme imkânı bulamadığı âlimlerle de görüşmüştür. Tunus'tan deniz yoluyla Sebte'ye geri dönmüştür. Görüştüğü ve ilmî alışverişte bulunduğu âlimler arasında Ebü'l-Yümn İbn Asâkir (ö. 686/1287), Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî (ö.686/1287) gibi meşhur isimler bulunmaktadır.

VII. asrın son kısmında kaleme alınmış olan ve elimize bir kısmı ulaşan (beş cilt) İbn Rüşeyd'in Seyahatnâmesi (*Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecîhe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe*), dönemin ilmî hayatına dair oldukça önemli bir kaynaktır. İbn Rüşeyd, uğradığı bütün şehir ve yerleşim yerlerinde âlimler, edipler ve muhaddislerle görüşerek ilmî ve edebî teatide bulunmuştur. Seyahatnâmesinde görüştüğü âlimlere dair bilgilere yer vermiş onların eserlerini, tartıştıkları ilmî konuları, icazet aldığı veya verdiği kitapları zikretmiştir.

---

¹ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, omer.elbeyli@marmara.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-4154-148X.

Eserinde Haremeyn hakkında da bilgiler vermiş; hac ahkâmı ve Hz. Peygamber'in haccında takip ettiği güzergâhı takip etmeye çalışmıştır. Çağdaşı olan Lisanüddin İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta* adlı kitabında söz konusu eseri övmüş ve onun gibi bir kitabın kaleme alınmadığını ifade etmiştir.

Bu çalışmada İbn Rüşeyd'in yaşadığı dönem ve hayatı hakkında bilgi verilecek, üç yıl süren hac yolculuğu sırasında görüştüğü âlimlerden İbn Rüşeyd'i etkileyen bazıları tanıtılacaktır. Özellikle hac mesailine dair tartışmalara ışık tutulacak, müellifin elde ettiği ilim ve icazetlerle bölgesindeki âlimler arasında tebarüz etmesine ve yaptığı yolculuğun hayatının geriye kalan kısmına etkisine değinilecektir.

Anahtar Kelîmeler: İbn Rüşeyd; Seyahatnâme; Hac Rihleleri; VII./XIII. asır.

1. İBN RÜŞEYD'İN YAŞADIĞI ORTAM

Merînîler Devleti, VII./XIII. asrın ortasında kurulmuştur. Aynı asrın ikinci yarısında tam olarak 668/1270 yılında Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Abdülhakk el-Merînî Muvahhidler Devleti'ne son vererek "emîrü'l-müslimîn" unvanını almıştır. Hanedanlığın güçlü kurucularından biri olan Merînî Ebû Yûsuf döneminde Merînîler Devleti, İbn Rüşeyd'in doğduğu Sebte (Ceuta) dâhil (672-3/1273-75) yıllarında Mağrib-i Aksâ'ya hâkim hâle gelmiştir. Söz konusu yılları takip eden dönemde Merînîler Endülüs'e başarılı seferler düzenlemiş, devletlerini her anlamda güçlendirmiştir. İbn Rüşeyd'in gençlik yılları, Merînîler Devleti'nin askerî, idârî, ilmî, sosyal-kültürel ve iktisadî bakımdan yükseliş dönemine denk gelmektedir.² Merînîler, İbn Haldûn (ö.

² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, (Haydarabâd: Dâiretü'l-Maarif el-Osmaniyye,1972), 2. Bsk 6/255; Ceran, İsmail, "Merînîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/192-199.

808/1406), Lisânüddin İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75), İbnü'l-Hâc (ö. 737/1336) ve İbn Cüzey (ö. 741/1340) gibi dönemlerinin önde gelen âlimlerine önem atfetmiş, devlet vazifelerinde görevlendirmişlerdir. Bu dönemde Merînîler'in de teşvik ve desteğiyle, tefsir, kıraat, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimler yanında coğrafya, tarih ve astronomi gibi farklı alanlarda üst düzey âlimler yetişmiştir. Astronomi sahasında önemli katkılar sağlayan İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî (ö. 721/1321), kendi icat ettiği usturlabı Merîni Sultan Ebü'l-Hasan'a sunan ve usturlabın ağırlığınca altın verilen İbnü's-Sebîl et-Te'âlimî gibi âlimler söz konusu devletin hüküm sürdüğü dönemlerde yetişen âlimlerden bazılarıdır.³

Merînîler devri, İslâm dünyasının tamamında şöhret bulmuş Müslüman Seyyâhların zuhûruna şahitlik etmiş bir dönemdir. VII./XIII. asrın ilk yıllarında gerçekleşen Endüslü İbn Cübeyr'in (ö. 614/1217) hac Seyahatnâmesinden sonra en eski ve en kapsamlı hac seyahati olarak niteleyebileceğimiz *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecîthe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe* sahibi İbn Rüşeyd bu Seyyâhların başında gelmektedir. Kuzey Afrika ve Endülüs bölgesinin diğer Seyyâhları arasında *er-Rihletü'l-Mağribiyye*'nin sahibi Ebü Muhammed Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Abderî (ö.700/1300) ve İslâm âleminin en meşhur seyahatnâme sahibi İbn Battûta (ö. 770/1368-69) bulunmaktadır. Bu Seyyâhlar da Merînîler'in hükümranlığında yetişmişlerdir. Söz konusu bölge, hac rihleleri'nin yoğunlaştığı bir bölge olmuştur.⁴ Mamafih VII. asrın ikinci yarısında İbn Rüşeyd'in seyahat ettiği Kâhire, Kudüs, Şam gibi ilim ve kültür şehirleri ve seyahatin son durağı olan Endülüs'ün farklı şehirlerinde siyasî krizler söz konusudur. Moğollar 656/1258 yılında Bağdat'ı işgal etmiş, Memlûkler otoritesini sağlamaya çalışıyordu. Endülüs'te ise Hıristiyanlar

³ Ceran, "Merînîler", 29/192-199.

⁴ Muhammed el-Fâsî, "İbn Rüşey el-Fihri ve Rihletühü ila'-Maşrik", *Mecelletü Ma'had mahtûtat el-Arabîyye*, 5/1 (1378/1959) 31-42.

lehine Müslüman otoritesi kan kaybediyordu.⁵ Hicaz'da İbn Rüşeyd'in Seyahatnâmesinde görüleceği üzere Mekke-Arafat arasında eşkıya endişesi onu Mekke Emiri ve kafilesi ile birlikte hareket etmeye sevk etmiştir.⁶

1.1. İbn Rüşeyd'in Hayatı

İbn Rüşeyd lakabıyla meşhur Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Hatîb el-Fihri es-Sebtî (ö. 721/1321), Seyyâh, muhaddis, fakîh ve ediptir. İbn Rüşeyd, 657'de (Mayıs 1259) yılında döneminin önemli ilim merkezlerinden olan Fas'ın kuzeyinde olup hâlen İspanya hâkimiyetinde olan Sebte şehrinde saygın bir ailede doğmuştur. Bölgenin meşhur âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. İlmî hayatının ilk aşamalarında Kur'ân-ı Kerim ve Arapça dil bilgisi üzerine yoğunlaşmıştır. Ebü'l-Hasan İbn Ebü'r-Rebî'den nahiv ve yedi kıraat ilimlerini tahsil etmiştir. İbn Ebü'r-Rebî'den Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ını bütün inceliklerine vâkif olarak okumuştur. Ali b. Muhammed el-Kutâmî Ebü'l-Hasan el-Haddâr'dan da yine Kur'ân-ı Kerim kıraat ilmi tahsil etmiştir. Edebiyata genç yaşında ilgi duymuş Halef el-Kabtûrî ve Mâlik b. Murahhal'dan etkilenmiştir. Merînîler'in başşehri ve önemli ilim merkezi olan Fas'a giderek Malikî fıkını tahsil etmiştir. Seyahatnâmesinde de görüldüğü üzere Hafsîler'in hüküm sürdüğü Tunus'a ilmî yolculuk yaparak orada o dönem "asleyn" kavramıyla bilinen usul-i fikhî ile kelâm ilimlerini İbn Zeytûn'dan tahsil etmiştir. Kıraat ve Arap dilinde göstermiş olduğu yeteneğini fikhî usulü ve kelâm ilimlerinde de göstermiştir. İbn Rüşeyd, hadis alanında önce kendi memleketinde Ebû İshak İbrahim b. Ahmed el-Gâfîkî'den eğitim almıştır. Hadis alanında derinleşmeyi tercih etmiştir.

⁵ Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, (Rabat: Menşûrat vezâretü'l-Evkâf el-Mağribiyye, 2003/1424), 1. baskı 9-11.

⁶ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecihe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe*, thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca (Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslami, 1988) 5/96.

Tunus, Mısır, Şam ve hac yolculuğuna ibadet maksadı yanında hadis âlimleriyle görüşmek için çıktığı söylenmektedir. Nitekim yolculuğunun güzergâhı, uğradığı şehirler ve ikamet süreleri, araştırmamızın konusu olan seyahatnâmesinin kaleme alınması ve içeriği de bu sözü desteklemektedir.⁷

İbn Rüşeyd, hadis ilmine teveccühünün sebebinin kaleme aldığı *İfâdetü'n-nasîh fi't-ta'rîf bi-senedi'l-Câmi'i's-sahîh* eserinde açıklamıştır. Rivayet zinciri isnadın Müslümanlara has olduğunu, selevin hadisleri korumak amacıyla fevkalade bir çaba sarf ettiğini, rivayetlere muhafaza olma gayesiyle hadisleri yazıya geçirme yoluna gittikleri aktarmaktadır. Hadis ilminin zorluğu sebebiyle kendi zamanının tembel insanları tarafından ihmal edildiğini, kendisinin bu zorluğa talip olduğunu belirtmiştir.⁸

Onun hadise olan ilgisini oğluna öğretme gayretinde görmek mümkündür. Kendisi gayesini açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “*Memleketim Sebte ve bilumum Mağrip diyarı günlerinden beri oğlum Muhammed'in erken yaştan itibaren hadis işitmesine çok özen gösterdim (Allah onun hidayetini arttırsın, onun üzerindeki emellerimize nâil etsin). Gençliğinde hadisi öğrenmesi ve ezberlemesi için alıştırılmaya çalıştım. Bütün bu yaptıklarımındaki gayem Cenâb-ı Hakk'ın hadisi oğlumun kalbine*

⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Said Lisanüddin b. Hatîb, *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta*, (Beyrüt: Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, 1424), 1.bskı 4. cilt 3/102-103. Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedi, *el-Vafî bi'l-vefeyat*, thk. Ahmed Arnaût (Beyrüt: Dâr İhya et-Turâs, 2000 4/199; Kâtip Çelebî, *Keşfuzzunun an asâmi el-kütüb ve'l-funûn*, (Beyrüt, Müessesetü't-Târîh el-Arabî, 1948, 2cilt), 1/836. Kâtip Çelebî, *Süllem el-vusûl ila tabakât el-fuhûl*, thk. Mahmut Arnat (İstanbul: Mektebetü Ircica, 2010) (6. cilt), 3/214. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, 852/1449, *ed-Düerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, (Haydarabâd: Dâiretü'l-Maarif el-Osmaniyye, 1972) 2. Bsk 5/369; İsmail Ceran, “Sebte” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 36/258-260; M. Yaşar Kandemir, “İbn Rüşeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/ 292-294.

⁸ İbn Rüşeyd, *İfâdetü'n-nasîh fi't-ta'rîf bi-senedi'l-Câmi'i's-sahîh*, thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca (Tunus: ed-Dâr et-Tunisiyye lin-Neşr 1977) 1-5.

ve mizacına sirayet ettirmesi ve bizi Peygamberi'nin yolundan gidenlerden etmesidir.”⁹

İbn Rüşeyd, hadis ilimi tahsilinde âdâba riayet edilmesi gerektiğini söyler. Söz konusu âdâpların başında seyahata çıkmadan önce kendi çevre ve diyarındaki muhaddislerin sened bakımından en âli olan (Hz. Peygamberle arasında en az kişi bulunan) râvînin rivayetlerini alarak başlanması gerektiğini söyler. Daha sonra mertebesine göre sırasıyla diğerlerinden işitir. Daha sonra yaşadığı şehir uzak bile olsa âli isnad sahiplerine gitmek bu ilmin âdâbıdır. Oğlunun doğumundan sonra kendi şehrinde yaşayan en âli isnad sahibinin Ebû Fâris Abdülaziz b. İbrahim b. Abdülaziz olduğunu, ondan Buhârî'nin *Sahih*'ini işitme şerefine nâil olduklarını söyler. Bu âlimden aldıkları rivâyetin bu âlim tarafından altmış yıl önce işitildiğini aktarır.¹⁰

İbn Rüşeyd, yirmi altı yaşında geldiğinde, 683/1284 yılında üç yıl sürecek Doğu-hac yolculuğuna çıkmıştır. Yolculukta kendisine arkadaşı Endülüslü Gırnata veziri Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman b. İbrahim el-Lahmî er-Rundî eşlik etmiştir.¹¹

Seyahatnâmeden günümüze ulaşan bölümlerinde İbn Rüşeyd'in ilk durağı olarak Tunus gözükmektedir. Tunus'tan İskenderiye'ye oradan Kâhire'ye gitmiştir (7 Recep 684/ 8 Eylül 1285). İbn Rüşeyd'in seyahatnâmesinde onun Kahire'deki ikamet süresi ve Dımaşk'a gidişi hakkında bilgi bulunmamaktadır. 684/1285 yılı hac farzını yerine getirmek üzere Dımaşk'tan önce Medine'ye, ardından Mekke'ye, oradan tekrar Medine üzerinden Kâhire'ye geçmiş ve seyahati sırasında İskenderiye'de ikamet etmiştir. 4 Rebiuevvel 685/ 30 Nisan 1286 tarihin-

⁹ İbn Rüşeyd, *İfâdetü'n-naşih fi't-ta'rif bi-senedi'l-Câmi'i's-şahih*, 6.

¹⁰ İbn Rüşeyd, *İfâdetü'n-naşih fi't-ta'rif bi-senedi'l-Câmi'i's-şahih*, 6-8.

¹¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Said Lisanüddin b. Hatîb, *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta*, thk. Muhammed 'Înân, (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1974) 1.bskı 2/444-446.

de İskenderiye'den gemi yoluyla hareket etmiş; önce kısa süreliğine Trablus ve Mehdiyye şehirlerine uğramış; bir yıl kalacağı Tunus'a gelmiştir (19 Rebiuahir 685/ 14 Haziran 1286). Burada geçirdiği bir yıl esnasında yol arkadaşı Muhammed b. Abdurrahman b. Hakîm, Gırnata'ya dönmüş; Muhammed b. Muhammed b. el-Ahmer II. Muhammed en-Nasrî'nin kâtipliği ve vezirliği görevlerine getirilmiştir. İbn Rüşeyd, Tunus'ta geçirdiği bir yıldan sonra Endülüs'e geçmiş; çıktığı ilim yolculuğunun son durağı Endülüs ve yol arkadaşı vezir Muhammed b. Hakîm ziyaretini tamamlayarak 22 Cemazilahir 686/ 4 Ağustos 1287 tarihinde memleketi Sebte'ye geri dönmüştür.¹²

Sebte'de beş yıl tedris faaliyetleri yürütmüştür. Gırnata Meliki II. Muhammed en-Nasrî nezdinde büyük değere sahip olan ve İbn Rüşeyd'in yol arkadaşı vezir Muhammed b. Hakîm'in daveti üzerine 692/1293 yılında Granada'ya gitmiştir. İzzet ve ikramla karşılanıp şehrin Ulu Camii imam-hatîb ve müderrisliği görevine getirilmiştir. Granada Ulu Camii'nde *Sahîh Buhâri*'den hem sened hem metni açıklayan etkileyici dersler vermiştir. Rivayete dayalı başka dersleri, fıkıh, kelâm ve kırâata dair özel ve halka açık dersleri yanında vaazları da ilim talebelerinin ilgi odağı olmuştur.¹³

Arkadaşı vezir Muhammed b. Hakîm vezirlik işlerini bitirdiği zamanlarda gelip İbn Rüşeyd'e bizzat hizmet ediyordu. Ancak babası II. Muhammed yerine geçen III. Muhammed en-Nasrî'nin 708/1309 yılında kardeşi Mansûr tarafından hal' edilmesi ve İbn Rüşeyd'in mihmandarı vezir Muhammed b. Hakîm'in öldürülmesi İbn Rüşeyd'i de zor durumda bırakmıştır. Ancak Ebû'r-Rebî' Süleyman el-Merînî'nin daveti üzerine

¹² Lisanüddin b. Hatîb, *el-lhâta fî ahbâri Gırnâta*, 3/102-103; Safedi, *el-Vaîfi bi'l-vefeyat*, 4/199; İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, (5/369); Fâsî, İbn Rüşey el-Fihri, *Mecelletü Ma'had mahtütat el-Arabiyye*, cilt 5, sayı 1 (1378/1959) 31-42; Kandemir, "İbn Rüşeyd", 20/ 292-294..

¹³ İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, (5/369); Safedi, *el-Vaîfi bi'l-vefeyat*, 4/199.

Fas'a gitmiştir. 710/1310 yılında Merînîler tahtına geçen Ebû Saîd el-Merînî, İbn Rüşeyd'e devletindeki şehirlerinden istediğinde ikamet etme seçeneğini sunmuştur. İbn Rüşeyd, Merrâkeş şehrini tercih etmiştir. Kendisine tevdi edilen el-Câmiu'l-Atîk'te imamlık ve hatiplik görevi yanında şöhreti Endülüs'ten kuzey Afrika'ya yayılan ilim ve vaaz halkalarını burada devam ettirmiştir. Ebû Saîd el-Merînî'nin, kendisini başşehir Fas'ta yanında görmek istemesi sonucu Fas'a yerleşmiş; Ebû Saîd'in en yakın adamları arasına girmiştir. Hayatının geriye kalan kısmını Fas'ta tedris ve te'lif ile geçiren İbn Rüşeyd, 23 Muharrem 721/ 22 Şubat 1321 tarihinde burada vefat etmiştir. Bâbü'l-fütûh Kabristanı'ndaki, Fas'a dışarıdan gelen âlim ve ekâbirin kabristanı Matrahü'l-culle (yücelerin mekânı) mevkiine defnedilmiştir. Bu mevki, defnedilen ekâbirin hürmetine Matrahü'l-cenne adıyla anılmaktadır.¹⁴

1.2. İlmî Kişiliği ve Şahsiyeti

İbn Rüşeyd hakkında yazı yazan neredeyse bütün tarihçiler onun ilmî kabiliyeti konusunda İbn Rüşeyd'in çağdaşı olan Lisanüddin b. Hatîb'in, *el-İhâta fî ahhâri Gurnâta* adlı kitabından nakil yapmışlardır. İbnü'l-Hatîb onun hakkında şunları aktarmaktadır:

“Hatîb ve muhaddistir. Rivâyet ve isnad ilimlerinde bilgedir. Hadisleri zaptı, rivayetteki güvenilirlikte ender bir âlimdir. Metinlerin ezberi, edebiyat, fazilet ve hidayette eşi benzeri olmayandır. Geniş yelpazeli rivayet silsileleri hadis sanatına tam önem veren bir âlimdir. Rivâyetlere nüfuz edip tahkik eden kitapları, koleksiyonları toplayan ve içeriklerini bilen bir âlimdir. Üslûp olarak mükemmel bir yeteneğe sahiptir. Arapça, dil ve aruz ilimlerine hâkimdir.

¹⁴ Lisanüddin b. Hatîb, *el-İhâta fî ahhâri Gurnâta*, 3/102-103; Safedi, *el-Vaifi bi'l-vefeyat*, 4/199; İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, (5/369); Fâsî, İbn Rüşey el-Fihri, *Mecelletü Ma'had mahtûtat el-Arabiyye*, cilt 5, sayı 1 (1378/1959) 31-42; Kandemir, “İbn Rüşeyd” 20/ 292-2294.

Derin fikhî görüşe sahip bir hukukçudur. Tefsirde güçlü ezberi vardır. Edebiyatta öncüdür. Tarih ve tarihî olaylar konusunda kapsamlı bir ezberi vardır. Akaid ve usûl-i fikhî ilimlerine gelince bu alanlara katkılar sağlayacak yeteneği ve ilmi vardır. Kur'ân-ı Kerim kırâat rivayetlerini ve vecihlerini bilendir. Büyük vakar ve heybet sahibi bir kişiliği vardır. El yazısı mükemmeldir. Güzel ahlâk ve tevâzu sahibidir. İkrâm ve yardımını kimseden esirgemeyen, her türlü ilim taliplerinin sığınağıdır."¹⁵

Yukarıda da görüldüğü üzere köklü bir aileden gelen İbn Rüşeyd, hayatının erken dönemlerinden itibaren ilim yolculuğuna başlamıştır. İbn Rüşeyd'in şahsî kabiliyeti, Mağrib ve Tunus'ta Merînîler ve Hafsîler'in ulema ve ilmî çalışmaları teşvik ettikleri, ilim çevresinin yükselişte olduğu bir ortamla birleşmiştir. İtikatta Ehl-i Sünnet akidesine bağlı olan İbn Rüşeyd, fıkhîta Mâlikî mezhebine mensuptur. Gençlik yıllarından itibaren söz konusu mezhepleri öğrenmeye özen göstermiştir. Mâlikî fikhî için Fas'a, kelâm ve usûl-i fikhî öğrenmek için Tunus'a gitmiş; tahsilini ilim alanlarının erbabına giderek tamamlamıştır. Hadis ile iştigalinden olsa gerek kelâm ilminde Allah'ın sıfatlarını te'vilde selef ulemâsı gibi te'vilden uzak durduğu nakledilmiştir. Mâlikî mezhebine göre okunmaması gereken Fatiha Süresi'nde besmeleyi okuması gibi bazı hükümleri hadislerle göre uyguladığına rastlanmaktadır; kitaplarda nakledilse de İbn Rüşeyd gibi bir âlimin kendine has bazı görüşleri olması olağan görülmelidir. İbn Rüşeyd'in tasavvuf erbabı âlimlerden ilim aldığı gibi döneminin tasavvuf büyüklerinden icâzet alıp hırka giydiği de nakledilmektedir.¹⁶

İbn Rüşeyd'in hayatına değinen dönemin tabakat kitaplarında, müellifin başta edebiyat ve Arapçaya olan ilgisinin sonra özellikle hadis ilmine kaydığı aktarılmaktadır. Hayatının bütün evrelerinde birçok bürokrat, devlet ricâli ve sultan ile muhatap

¹⁵ Lisanüddin b. Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta*, 3/102-103.

¹⁶ Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 79-88, 130-132.

olmasına rağmen karşısındaki idarecinin güç ve yetkilerine itibar etmeksizin bildiği doğruları söylemekten hiçbir zaman çekinmeyen şahsiyet sahibi bir âlim olduğu vurgulanmaktadır. Bu özelliğinden olsa gerek Ebû Saîd el-Merînî, kendisini has adamları meclisine girmesi için başşehir Fas'a davet etmiştir.¹⁷

2. ESERLERİ¹⁸

1- *Mil'ü'l-aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecîhe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe (er-Rihletü'l-meşrikiyye, er-Rihletü'l-Hicâziyye)*: İbn Rüşeyd'in en önemli eseridir. Lisânüddin b. Hatîb, *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta* adlı kitabında İbn Rüşeyd'in bu eserini övmüş ve onun gibi bir kitabın kaleme alınmadığını ifade etmiştir.¹⁹ Bu eser yazının konusu olduğu için aşağıda detaylı bir şekilde incelenecektir.

- 2- *Tercümânü't-terâcim alâ ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî*: Muhammed b. Zeynelabidin, bu eserin kaynaklarda bulunan nakillerini derlemiştir. Eser, 2008 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.
- 3- *Fehresetü'l-meşâyih*: Kendi hocalarının fihristi.
- 4- *el-Mukaddimetü'l-mu'arrife fi uluv'l-mesâfeti ves-sifa*.

¹⁷ İbn Hacer Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, (5/370); Safedi, *el-Vafî bi'l-vefeyat*, 4/199; Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Fehresü'l-fehâris ve'l-esbât ve mucem el-me'âcim ve'l-meşyehât ve'l-müselâlat*, Thk. İhsan Abbâs (Beyrût, Dâru'l-Garb el-İslâmî, 2. Baskı 1982) I/444.

¹⁸ Ebû's-Safâ Salâhüddin Halîl b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh Safedi, *A'yanü'l-asr ve a'vanü'n-nasr*. thk. Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasir, 1998), 5. cilt, 4/678; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Bugyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühat*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, (Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty), 2. cilt, 1/200. Safedi, *el-Vafî bi'l-vefeyat*, 4/199. Kettânî, *Fehresü'l-fehâris*, I/444. Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed Davudi, *Tabakatü'l-müfessirin*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye) 2. cilt 1/220; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm : kamusu teracim "li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa"*, (Beyrut: Dârü'l-İlim Lil-melâyin, 2002) 8. cilt 6/314. Kandemir, "İbn Rüşeyd", 20/292-2294. Ahmed Haddâdi, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 201-204.

¹⁹ Lisânüddin b. Hatîb, *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta*, 3/102-103.

- 5- *es-Siratu's-sevî fi't-tisâli sema'î Câmî'î't-Tirmizî.*
- 6- *Cüz fihi hükmü rü'yeti hilâl Ramazân ve Şevvâl.*
- 7- *Şerhü't-tecnîs li-Hâzim b. Hâzim el-İşbilî.*
- 8- *Hükmü'l-isti'âre.*
- 9- *Îzâh el-mezâhib fimen yutlaku aleyhi ismüs-sâhib.*
- 10- *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fi'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fi's-senedi'l-mu'an'an:* Bu eserini Sebte Medresesi'nde 695/1295 yılında kaleme almıştır. Madrid'de Escorial Library'deki nüshası müellif hattı olup mukabele tarihi 702/ 1302 kayıtlıdır.
- 11- *İfâdetü'n-naşîh fi't-ta'rîf bi-senedi'l-Câmî'î's-şahîh (İfâdetü't-taşhîh fi rivâyeti's-Şahîh/ İfâdetü'n-naşîh fi meşhûri ruvâti's-Şahîh):* Bir önceki eseriyle Muhammed el-Habîb b. Hoca tarafından 1974 ve 1977 yıllarında Tunus'ta basılmıştır.
- 12- *Cüz'ü'l-muhtaşar fi'l-'arüz.*
- 13- *Vaslü'l-fvâdim bi'l-havâfi fi zikr Emsileti el-kavafi.*
- 14- *İhkâm et-tesîs fi ahkâm et-tecnîs.*
- 15- *Tezkiretü'l-fevâ'id.*
- 16- *Telhîs el-kavânîn fi'n-nahv.*
- 17- *Takyîd 'alâ Kitâb Sibeveyh*
- 18- *İmâtu'l-eziyye en-nâşie min sebâtü'l-Şüziyye.*

2.1. Seyahatnâmesi

İbn Rüşeyd, üç yıl süren seyahati esnasında aldığı notlarından istifade ederek kaleme aldığı eserine *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tülü'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecihe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe* ismini vermiştir. Eseri ayrıca *er-Rihletü'l-meşrikiyye* ve *er-Rihletü'l-Hicâziyye*, adlarıyla da anılmaktadır. İbn Rüşeyd,

eserinin notlarını hac yolculuğuna çıktığı 683/1284 yılında almaya başlamıştır. İbn Rüşeyd, uğradığı bütün şehir ve yerleşim yerlerinde âlimler, edipler ve muhaddislerle görüşerek ilmî ve edebî teatide bulunmuştur. Seyahatnâmesinde görüştüğü âlimlere dair bilgilere yer vermiş onların eserlerini, tartıştıkları ilmî konuları, icâzet aldığı veya verdiği kitapları zikretmiştir. İbn Rüşeyd'in seyahatnâmesinin müellifi tarafından kaç cilt olarak kaleme alındığı hususunda ihtilafla beraber günümüze gelen beş cilt ve bu ciltlerin içerikleri ve var olduğu düşünülen cüzleri ve içerikleri hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

Eserin birinci bölümü günümüze ulaşmamıştır. Müellifin nasılı yola çıktığı, yol güzergâhı olarak nerelere uğradığı bilinmemektedir. Cezâyir'deki liman şehirlerindeki âlimler hakkında bilgi içerdiği tahmin edilmektedir.

İkinci bölüm yüz otuz dört sayfadan oluşmaktadır. Tunus'ta görüştüğü âlimler hakkındadır. İbn Rüşeyd on üç Tunuslu âlimin biyografisini aktarmaktadır. Gidiş yolu Tunus'ta zikrettiği âlimler arasında Endülüslü olanların çokluğu göze çarpmaktadır. Bu âlimlerin hayatını ele alırken şiir, edebiyat ve tasavvuf meselelerine değinmiştir. Zikrettiği tasavvuf erbabı Ebû Hayyân eş-Şâtıbî, Ebu Muhammed el-Hallasî, Ubey b. Hubeys, İbn Şevşen ve Ebû Abdullah b. Ebî Temim'dir.²⁰

Üçüncü bölüm iki yüz elli sayfadan oluşmaktadır. Mısır (İskenderiyye-Kâhire) âlimleri hakkındadır. Kırtan fazla Mısırlı âlimin biyografisini içermektedir. Buradaki âlimlerle tartışılan konuların başında hadis gelmektedir. Fıkıh, edebiyat yanında züht ve tasavvuf konuları da vardır. Burada en meşhur âlimler arasında İbn Dakîku'l-îd, Tâceddin el-Garrâfî, Safaüddin el-Merâgi, Ebû Sâdık el-Kureşî, Behaüddin b. en-Nahhâs, Kut-

²⁰ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tüli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecihe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe, II Tunus inde'l-vurûd*, thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca (Tunus: el-Mataba er-Resmiyye li'l-Cuhuriyye et-Tunusiyye, 1982) 2/38-39; Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 211.

büddîn Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed Kastallânî ve İzzüddîn el-Harrânî gibi isimler vardır.²¹

Dördüncü bölüm kayıptır. Mısır'da geçirdiği süre, oradan Dımaşk'a ne zaman, nasıl intikal ettiği, orada kimlerle görüştüğü, hangi meseleleri tartıştığı hakkında maalesef bilgi bulunmamaktadır. Tahminî olarak iki aylık bir süreyi Şam bölgesinde geçirmiştir.

Beşinci bölüm yüz altmış üç sayfadan oluşmaktadır. 4 ay süren hac farızasını yerine getirmek amacıyla Hicaz yolculuğunu içeren kısımdır. Dımaşk'tan Medîne'ye, oradan Mekke'ye, dönüş yolunda tekrar Medine, Kâhire ve İskenderiye'ye yolculuğunu içermektedir. Bu ciltte yirmi sekiz âlimin biyografisine yer verilmiştir. Cildin neredeyse dörtte birlik kısmında Ebü'l-Yümn b. Asâkir'den bahsedilmektedir. Ebû Ali es-Savvâf, Abdüsselâm b. Mezrû el-Basrî, Askalanî iki kardeş Muhammed ve Ahmed gibi Hicaz'da görüştüğü âlimler yanında Mısır'da dönüş yolunda tekrar görüştüğü âlimler arasında İbn Dakîku'l-îd ve Kutbüddîn Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed Kastallânî yer almaktadır. İbn Rüşeyd'in bu bölümde Hz. Peygamber'in makamına, Kâbe-i Muazzama ve diğer kutsal mekânlara ilgisi ve muhabbeti açık bir şekilde gözükmektedir. Bu bölümde Haremeyn hakkında da bilgiler vermiş; hac ahkâmı ve Hz. Peygamber'in haccında takip ettiği güzergâhı takip etmeye çalışmıştır. İbnü's-Salâh lakabıyla meşhur Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) hac ile alakalı kitabını takip etmiştir. Mekke'de kaldığı süre boyunca güvenlik amacıyla Mekke Emiri ile birlikte hareket ettiğini de ifade etmektedir. Önce yukarıdaki bilgileri vermiş, arkasından bölge deki âlimlere, onlardan işittiği rivayet ve şiirlere yer vermiştir.²²

²¹ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi 'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecihe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe, III el-İskenderiyye ve Mısır inde'l-vurüd*, thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca (Tunus: eş-Şerike et-Tunusiyye lit-tvzî, 1981) 3/21-23; Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 212-213.

²² İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/giriş1-4; Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 218-219.

Altıncı bölüm iki yüz altmış beş sayfadan oluşmaktadır. İskenderiye'den Trablus, el-Mehdiyye ve Tunus'a olan deniz yolculuğunu içermektedir. Otuz beş şahsiyet hakkında bilgi vermektedir. Ebü'l-Abbâs el-Fehrî ve Ebu'l-Abbâs b. el-Kasîr gibi gidiş yolunda görüştüğü bazı meşhur âlimleri tekrar ziyaret etmiştir. el-Kâsım b. Zeytun el-Yemenî ve Ebu'l-Abbâs b. el-Gammâz gibi gidiş yolunda görmediği bazı âlimler hakkında uzun ve detaylı bilgiler vermektedir. Tunus'ta görüştüğü âlimlerle gidiş yolunda olduğu gibi şiir ve edebiyat müzâkere etmiştir.

Yedinci bölüm yüz otuz dört sayfadan oluşmaktadır. Bölümün çoğu Tunuslu âlimler özellikle Ebü'l-Fazl et-Ticânî ve Ticânî ailesi hakkındadır. Ayrıca Tunus dönüşü, Endülüs ve müellifin doğduğu şehir Sebte dönüşü hakkında bilgi içermektedir.²³

2.2. Hicaz Yolculuğu

Seyahatnâmenin Hicaz bölümünü teşkil eden beşinci bölümünü, kitabın içeriği bakımından daha detaylı bir şekilde ele almak uygun olacaktır. İbn Rüşeyd, Hicaz yolculuğuna Dımaşk'tan hareket etmiştir. Güney'e doğru güzergâha üzerinde bulunan Busra ve Tebük gibi yerleşim yerlerinin İslâm kültüründeki yeri ve bu şehirlerin fethi gibi bilgileri zikretmektedir. Geçtiği yerler hakkında daha önce Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz el-Endelüsî el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) seyahatnâmesinde zikrettiği bilgilere yer vermiştir. Medîne'de Hz. Peygamber'in kabr-i şerifini, yanı başında medfun Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini, Cennetü'l-bakî' Kabristanı'nda Hz. Osman ve diğer erkek ve kadın sahabîlerin kabirlerini ziyaret etmiştir.²⁴

Medîne'de görüştüğü âlimler ve râviler başlığı altında ilk zikrettiği kadın âlimenin adı Fâtıma bnt. İbrâhîm b. Mahmud el-Betâihî'dir. Bu kadın âlimden rivayet ettiği hadis "Evimle minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir ve minberim de

²³ Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 219-221.

²⁴ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/13-15.

havuzumun üzerindedir.”²⁵ hadisidir. Hac yolculuğu esnasında rivâyet ettiği hadisler genel olarak bulunduğu zaman ve mekâna uygun olarak hac ve Hz. Peygamber’i ziyaret konuları etrafındadır. Medîne’de rivâyet ettiği bir diğer hadis “Kim kabrimi ziyaret ederse şefaati ona vacip olur.” hadisidir. Görüştüğü birçok âlimden ve rivâyet ettiği diğer hadis silsileleri *Cüzü Ebü'l-Cehm el-Alâ b. Musâ el-Bâhili* ve *Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. el-Alî* adlı hadis eserleridir. Hz. Peygamber’e medhiye kasidelerini de müzâkere etmiştir. İbney ez-Zeccâc diye nitelediği iki âlimin Hz. Peygamber’in kabri şerifine selâm hususunda uygulamalarını ve adâblarını örnek âlimlerin ideal uygulaması olarak göstermektedir.²⁶ Yine bu iki âlimden daha sonra Mekke’de Kâbe ile Zemzem Kuyusu arasında hadis işittiğini aktarmaktadır.²⁷

İmâdeddin Yûsuf b. Ebî Nasr eş-Şukarî ve Ahmed b. Osman b. Ömer el-Mısri gibi âlimlerden icâzet alırken şu şekilde tabir kullanmaktadır: “Kendisinden hadis işittim bana, çocuklarım; Ebü'l-Kasım’a, Aişe ve Emtullah’a, kız kardeşlerime ve benimle birlikte talepte bulunanlara icâzet vermiştir.”²⁸

Medîne’den Mekke’ye intikal ederken Zülhuleyfe’de ihrama girdiğini ifade ederken burada ihrama girmenin hükmünü, uzaklığı ve hadislerde geçtiği yerleri zikretmektedir. Kâbe-i Muazama’yı ilk tavâf, Safâ-Merve sa’yi ve Arafat’ta gittiği yerlerdeki hükümleri, Hz. Peygamber’in uygulamasını gösterip aynıını yapma gayretinde olduğu görülmektedir. Şahit olduğu bid’atları zikredip kaldırılması gerektiğini söylemektedir. Örneğin İbn Salâh’tan Mekke’de iki bid’at peyda olduğu sözünü nakletmektedir. Bunların birincisi Kâbe’nin duvarı üzerinde “urvetü'l-vuskâ” dedikleri bir bâtil inançtır. Kadın-erkek ve

²⁵ Buhârî, Sahîh, 1195.

²⁶ İbn Rüşeyd, *Mil’ü'l-‘aybe*, 5/21-36.

²⁷ İbn Rüşeyd, *Mil’ü'l-‘aybe*, 5/254.

²⁸ İbn Rüşeyd, *Mil’ü'l-‘aybe*, 5/65-66.

mahremiyet gözetmeden insanların o düğmeye dokunmak istediğini aktarmıştır. İkinci bid'atın ise Kâbe'nin içinde dünyanın göbeği dedikleri bir çiviye insanların göbeğini sürme isteğidir. İbn Rüşeyd bu bid'atlara bir de kendi gördüğünü eklemiştir. Kadınların yüzleri açık bir şekilde ellerinde mumlarla tavâf etmelerini bir başka bid'at olarak nitelemektedir. Kendisinin bazı mumları söndürmeye çalıştığını aktarmaktadır.²⁹

Kâbe'yi tavâf ettikten sonra, bu kutsal binanın tarihi, Hicri İsmail'in tarihi, Hacerü'l-esved'in selamlanması ve tavâf şekli gibi meselelere değinmektedir. Her birinde Hz. Peygamber'in uygulamasına, mezhep imamlarına göre tavâf şartlarına da değinmektedir. Şazirvanın (Kâbe duvarlarının dışarıdan dayandığı yükselti) üzerinde yapılan tavâf, hangi rüknüne el sürülmesi ve öpülmesi hakkındaki görüşleri de aktarmıştır.³⁰

Mekke'de iki kardeş âlimden işittiği “müsel sel hadis”i³¹ Muhammed ve Ahmed b. Ebî Bekr b. Halil'den işitmiştir. Rivâyet ettiği hadisin bütün râvîleri bu hadisi ilk hadis olarak işitmişlerdir. İbn Rüşeyd aynı şekilde bu hadisi bu iki âlimden ilk hadis olarak işitmiştir. İşittiği hadis “Rahmân'ın merhameti merhametlileredir. Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki gökteki size merhamet etsin.” Yine Mültezem'deki duânın kabulü ile ilgili bir hadis rivâyet edip, ben şahsen “Mültezem'de dua ettim, duam kabul oldu” sigasıyla bütün hocalardan rivâyet etmiştir.³²

Mekke'de görüştüğü bir diğer meşhur âlim Ebü'l-Yümn Abdüsamed b. Abdülvehhab b. el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir ed-Dımaşkî'dir (ö. 686/1287). İlim tahsili sonrasında kırk yıl Mekke'de mücâvir kaldığını ve Hicaz'ın âlimi olarak nitelediği Ebü'l-Yümn İbn Asâkir'den dede-

²⁹ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/264-265.

³⁰ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/81-121.

³¹ Müsel sel Hadis: Hz. Peygamber'in bir davranışını veya sözünü râvîlerin birbirine göstererek veya söyleyerek rivâyet ettikleri hadis anlamında bir terimdir.

³² İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/130-144.

si meşhur Ebü'l-Berekât İbn Asâkir'in rivayet ettiği bir hadisi aktarmıştır. Yine İbn Asâkir'den, hadisin bütün râvîlerinin bayram günü rivayet ettiği bir hadis rivayet etmiştir. İbn Asâkir'den ayrıca şiiirler rivayet etmiştir. İcazet kelimelerini olduğu gibi seyahatnâmesinde kayıt altına almıştır. Yine aynı âlim İbn Asâkir'den arkadaşı vezir Ebu Abdullah b. el-Hakim aracılığıyla icazet aldığı kitaplar arasında *Kuşeyrî Risâlesi* ve *Sîretü İbn İshak* da bulunmaktadır.³³

Mekke'de görüştüğü âlimlerden bir diğeri Mekke kadısı el-Muhib Ebû Muhammed Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekr et-Taberî el-Mekkî'dir (ö. 694/1295). İbn Rüşeyd Har-em-i Şerif'te kendisiyle görüştüğünü, kendisinden icazet istediği zaman et-Taberî'nin ona söz verdiğini ancak vakit darlığından bizzat icazet alamasa da arkadaşı vezir aracılığıyla icazeti kendisine ve oğluna aldığını aktarır. 694/1295 yılında Mekke'de vefat ettiğini yazmıştır.³⁴

İbn Rüşeyd, tanımadığı ve daha önce ve sonra hiç görmediği bir zat ile Kâbe'nin etrafında neden sağdan sola tavaf edildiği meselesini görüştüklerini yazmıştır. Kâbe'nin imamı mahiyetinde olduğunu, tavaf yapanın ise o imama uyan bir kişi gibi sağında durması gerektiğini söylemektedir. Şayet soldan sağa tavaf edilse tavaf yapanın sol tarafa düşeceğini nakletmiştir.³⁵

25 Zilhicce'de hac vazifesini tamamladıktan sonra Mekke'den Medîne'ye hareket etmiştir. Mescidi-i Nebvî'de namaz sonraları dışarıdan herkesin sol tarafa selam verdikten sonra sola dönerek "es-selâmu aleyküm eyyühe'n-Nebi ve rahmetullah ve berekatuhu" dediklerini, kimsenin bu selam şekline itiraz etmediğini, kendisinin böyle bir uygulamayı bilmediğini ve karşı da çıkmadığını söylemektedir.³⁶

³³ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/158-173.

³⁴ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/333-352.

³⁵ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/262.

³⁶ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/270.

İbn Rüşeyd seyahati esnasında edebiyat ve şiiirlere önem vermiştir. Görüştüğü âlimlerin uğradığı mekânlar, tartıştığı meseleler hakkında şiiirler söylemiş; bu âlimlerin şiiirlerini kayıt altına almış; şiiirlerini rivayet etme icazeti elde etmiştir. Seyahatnâmesinde İbn Rüşeyd'e ait iki yüz kırk beş beyt şiiir bulunmaktadır.³⁷

İbn Rüşeyd'in seyahati vesilesi ile farklı alanlarda görüşüp etkilendiği birçok âlim olmuştur. Biz burada eserlerine ve hayatına en fazla etki eden âlimlere değinmek istiyoruz. Hadis ilminde etkilendiği isimler arasında; el-Garafî, Ebû İshâk el'Lurî, Ebû Bekr Kastallani, eş-Şeref ed-Dimyâtî, İbn el-Buharî ve Cemaleddin b. ez-Zâhir yer almaktadır. Fıkıh ve usûlde Abdülaziz b. Kahîl, Nasireddin el-Meşzâli, el-Kâsım b. Zeytun Ebû'l-Abbâs b. el-Gammâz, İbn Dakîkul'îd ve Ebû'l-Maalî el-İsfahânî gibi isimler bulunmaktadır. Kıraat ilmi alanında Ebû'l-Abbâs el-Batarnî ve Mekîneddin b. Esmer'den etkilenmiştir. Edebiyat alanında döneminin en parlak edebiyatçıları ve uleması ile görüşmüştür. Hazim el-Kırtacî, İbn Hübeyş, İbn Harun el-Kurtubî Ebu Abdullah İbn el-Kavba', eş-Şeref el-Cezâirî, İbn Ebî Temîm el-Himyerî, İbn Rezîn, İbn el-Haymî, İbn en-Nehhâs ve Ebû'l-Fazl et-Ticânî'den etkinmiştir. Nahiv ilminde; Ebû Cafer el-Fihri, İbn en-Nehhâs ve İbn Hayyân el-Gırnâtî'den şiiir ve aruzda Ebû Bekir el-Kallûsî ve İbn el-Bennâ el-Adedî'den istifade etmiştir.³⁸

İbn Rüşeyd, seyahati vesilesi ile doğduğu şehri Sebte başta olmak üzere kuzey Afrika ve Endülüs'te büyük şöhet bulmuştur. Seyahati sonrasında yerleştiği her şehirde birçok talebe yetiştirmiştir. Önce Sebte'de, daha sonra Endülüs'ün Gırnata şehrinde, daha sonraları Merînîlerin hâkimiyetinde bulunan Fas ve diğer Kuzey Afrika şehirlerinde birçok talebe yetiştirmiştir.

³⁷ İbn Rüşeyd, *Mil'ü'l-'aybe*, 5/11-283. Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 134.

³⁸ Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 176.

Öğrendiği ilimleri talebelerine okutmuştur. Söz konusu Seyahatnâmesi, okuttuğu kitapların başında gelmektedir. Yine kendisine ait *Kırk Hadis* Kitabı'nı, *Sahîh-i Buhârî*'yi, Süheylî'nin *er-Ravzû'l-ünüf*'ü İbn Zeyd el-Kayravânî'nin risalesini ve *Şâtı-bıyye*'yi okutmuştur.³⁹

İbn Rüşeyd'in öne çıkan talebelerinden örnek vermek babında şu isimlere işaret etmek yerinde olacaktır. Gırnatalı Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Ali b. Muhammed et-Tenûhî (ö. 726/1325), Arapça, fıkıh yanında edebiyat ve tefsir gibi ilimlerde de tebarüz etmiş güzel hattıyla İbn Rüşeyd'in kitaplarının istinsahında rol almıştır. İbrahim b. Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Ebû Yahya et-Tesûlî et-Tâzî el-Mâlikî (ö.748/1347), hocası İbn Rüşeyd gibi dönemin yöneticileri meclisinde bir yeri olup elçilik görevi yapmıştır. Mâlikî fikhî alanında meşhur *Risâletü İbn Ebu Zeyd* adlı esere bir şerhi bulunmaktadır. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Ebî Kâsım b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Cüzey, miras hukukçuluğu ve Arapça alanlarında derinleşen bir âlimdir. İbn Rüşeyd'in bütün eserlerini kendisinden okuması yanında ayrıca Musulî'nin *el-Muğni an el-hifz ve kitâb* adlı eserini ezberden, *er-Ravzu'l-ünüf* ve Hâzım el-Kurtâcî'nin risalesini İbn Rüşeyd'ten okumuştur.⁴⁰

İbn Rüşeyd'in talebelerinden kendisi gibi Doğu'ya ilim yolculuğuna çıkanlar da olmuştur. Bu talebelerinden birisi Ebû Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebû el-'Ayy b. Yerbû' es-Sebtî, hem ilim hem tasavvufta yüksek mertebe sahibi olmuştur. Sultan katında da yüksek bir mertebeye erişmiştir. İbn Dekîkû'l-'id, eş-Şeref ed-Dimyâtî ve ez-Ziyâ es-Sebtî gibi İbn Rüşeyd'in hocalarından icazetler almıştır. Ebu el-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf et-Tancâlî ve Ebû Muhammed Abdülmüheymin b. Muhammed b. Abdülmüheymin b. Muhammed el-

³⁹ Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 177.

⁴⁰ Ebu Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd el-Kayravânî, *Risâletü İbn Ebu Zeyd el-Kayravânî*, Kâhire, (Dâr el-Fazîle t.y) 11.

Hadramî (749/1348) adlı talebeleri İbn Dakîkû'l-îd, İbn Asâkir, İbn Nehhâs ve İbn el-Gammâz gibi İbn Rüşeyd'in hocalarından icazet almıştır.⁴¹

En önemli talebeleri arasında döneminin en meşhur aklî ve naklî ilimler âlimi ve İbn Haldûn'u etkileyen Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Âylî el-Abderî et-Tilmisanî (ö 757/1356) bulunmaktadır. Ayrıca *el-Kavânînü'l-fikhiyye* ve *Takrîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* sahibi Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî İbn Cüzey (ö. 741/1340) de bulunmaktadır.⁴²

2.3. Hac Yolculuğunun İbn Rüşeyd'in Hayatına Etkisi

İbn Rüşeyd, hac seyahati ve bu seyahatte elde ettiği ilim ve icazetlere dönüşünde doğduğu şehirde kendisine ders veren hocalardan bile üstün bir âlim hâline gelmiştir. Seyahat arkadaşı ve hac yolculuğu refiki vezir İbn el-Hakîm'in Endülüs'te vezirliği sırasında davetiyle Gırnata'ya gitmiştir. İbn Rüşeyd, Endülüs'te izzet ve ikram içinde karşılanmış, Ulu Camii'deki hatiplik, müderrislik ve vaizlik görevlerini üstlenmiştir. Granada'da vezir katında şefaatten insanları faydalanmıştır. Vezirin ölümünden sonra Fas şehrine yerleşmiştir. Merînî sultanları dâhil herkes, onun kıymetini bilmiştir. Sultanlar kendisine dilediği şehirde ikamet etme seçeneğini sunmuş, o Merrakeş şehrini tercih etmiştir. Daha sonra Ebû Saîd el-Merînî'nin özel daveti üzerine başşehir Fas'a yerleşmiştir.⁴³

İbn Rüşeyd, seyahati ve elde ettiği ilim ve tecrübe hakkındaki düşüncelerini *İfâdetü'n-naşîh fi't-tarîf bi-senedi'l-Câmi'i's-şahîh* adlı eserinde şu şekilde kaleme almıştır:

⁴¹ Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 179-182.

⁴² Ahmet Özel, (İbn Cüzey), *DİA*, XIX 1999, 406-407. Ahmed Haddâdî, *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*, 184-185.

⁴³ Lisânüddin b. Hatîb, *el-Ihâta fi ahbâri Gırnâta*, 3/102-103.

şeyd'in seyahatnâmesinden istifade etmişlerdir. İbn Rüşeyd'in oğlu Yahyâ babasının kaleme aldığı seyahatnâmeyi müellifinden icazetle rivayet etmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak Merîniler Devleti devrinde her alanda olduğu gibi İslamî ilimler alanında da bir atılımdan bahsetmek mümkündür. Endülüs ve Kuzey Afrikalı âlimlerin İbn Rüşeyd öncesi ve sonrası seyahat yapma ve seyahatnâme kaleme almakta öne çıktıklarını söylemek mümkündür.

İbn Rüşeyd'in Sebte'de saygın bir ulemâ ailesinden geldiği görülmüştür. Bu ailenin ilim geleneği İbn Rüşeyd ile bitmediği, yolculuğu esnasında kız kardeşlerine ve çocuklarına ilmî icazetler aldığı görülmüştür.

İbn Rüşeyd'in çıktığı üç yıl süren seyahatinin hem ilim ve ilim erbabıyla görüşmek hem hac ibadetini yerine getirmek olduğu görülmüştür. Bir ilim erbabının uğradığı her yer, karşılaştığı her âlim hakkında ilmî meseleleri müzâkere etmesinin canlı bir şahidi olarak seyahatnâmesi ete kemiğe bürünmüştür.

İbn Rüşeyd'in seyahatnâmesi; ilim ve ulemâ tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Ayrıca söz konusu eser, Hicaz bölgesinin coğrafyası ve hac tarihi açısından da eşsizdir.

Yolculuğunu âlimler üzerinden kurgulayıp anlatan İbn Rüşeyd'in, diğer bölgelerde hiç değinmediği coğrafi bilgilere Hicaz bölgesinde değindiği görülmüştür.

Kendi hayatında büyük bir değere sahip olduğu gibi seyahatnâmesinde de hadislerin önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Kendisi muhaddis ve hadiste "hâfız" lakabına layık görülen İbn Rüşeyd özellikle muhaddislerle bir araya gelmiş, onlarla hadis ve ilmî meseleleri müzâkere etmiştir. Seyahatnâmesinde üç yüz yirmi hadis rivayet etmiştir. Daha önce elinde olan rivayetleri,

seyahati esnasında görüştüğü âlimlerin rivayetleriyle karşılaştığı ve içerikleri hakkında ilmî teâtide bulunduğu görülmüştür.

Son olarak, İbn Rüşeyd'in seyahatinin onun hayatında farklı açılardan çok olumlu katkıları olduğu, sadece doğup yetiştiği Sebte şehrinde değil; Endülüs ve Kuzey Afrika'nın tamamında şöret bulmasına vesile olduğu görülmüştür. Gerçekten de bu üç yıllık seyahat, yerel bir âlim olarak anılmasının çok ötesinde İbn Rüşeyd'in, bölgesinin ve zamanının en meşhur âlimleri arasına girmesine vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

Ceran, İsmail. “Meriniler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/192-199. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Ceran, İsmail. “Sebte”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakatü'l-müfessirin*. 2. cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

el-Fâsî, Muhammed. “İbn Rüşey el-Fihri ve Rihletühü ila'-Maşrik”. *Mecelletü Ma'had mahtûtat el-Arabiyye*. 5/1 (1378/1959): 31-42.

Haddâdî, Ahmed. *Rihletü İbn Rüşeyd es-Sebtî*. Rabat: Menşûrat vezâretü'l-Evkâf el-Mağribiyye, 1. Baskı, 2003/1424.

İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maarif el-Osmaniyye, 2. Baskı, 1972.

İbn Rüşeyd. *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecihe ile'l-Ĥaremeyn Mekke ve Taybe*. thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca. Beyrut: Dârü'l-Garb el-İslâmî, 1988.

İbn Rüşeyd. *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecihe ile'l-Ĥaremeyn Mekke ve Taybe*. thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca. Tunus: el-Mataba er-Resmiyye li'l-Cuhuriyye et-Tûnusiyye, 1982.

İbn Rüşeyd. *İfâdetü'n-naşîh fi't-ta'rîf bi-senedi'l-Câmi'i's-şahîh*. thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca. Tunus: ed-Dâr et-Tunisiyye lin-Neşr 1977.

- Kandemir, M. Yaşar. “İbn Rüşeyd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/ 292-294. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Kâtîp Çelebî. *Süllem el-vusûl ila tabakât el-fuhûl*. thk. Mahmut Arnaud. 6 cilt. İstanbul: Mektebetü Ircica, 2010.
- ....., *Keşfü'z-zünûn an asâmî el-kütüb ve'l-fünûn*. 2 cilt. Beyrût: Müessesetü't-Târîh el-Arabî, 1948.
- el-Kayravânî, Ebu Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd. *Risâletü İbn Ebu Zeyd el-Kayravânî*. Kâhire: Dârü'l-Fazîle t.y.
- el-Kettânî, Muhammed Abdülhay. *Fehresü'l-fehâris ve'l-esbât ve mucem el-me'âcim ve'l-meşyehât ve'l-müselâât*. thk. İhsan Abbâs (Beyrût: Dârü'l-Garb el-İslâmî, 2. Baskı, 1982.
- Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Said. *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta*. 4 cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, 1. Baskı, 1424.
- Lisânüddin İbnü'l-Hatîb. *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta*. thk. Muhammed 'Înân. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1. Baskı, 1974.
- Özel, Ahmet. “İbn Cüzey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/406-407. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vafl bi'l-vefeyat*. 29. cilt. thk. Ahmed Arnaud. Beyrût, Dâr İhya et-Turâs, 2000.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *A'yanü'l-asr ve a'vanü'n-nasr*. thk. Ali Ebü Zeyd. 5. cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1998.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Bugyetü'l-vuat fî tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühat*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 2. cilt. Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.
- eş-Şalan, Senâ. Kıraat fi Kitab müstefâd er-rihle ve'l-igtirab. *Ud en-Nid Dergisi*. 3/30, 2008/11.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm : kamusu teracim “li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa”*, 8. cilt. Beyrut: Dârü'l-İlim Lilmelâyin, 2002.